

УДК 37.035:371.4

**ГРОМАДЯНСЬКЕ ВИХОВАННЯ МОЛОДІ
В НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОМУ ДОРОБКУ О. КОНИСЬКОГО****Ганна Белан***Херсонський державний педагогічний університет,
вул. 40-років Жовтня, 27, 73000 Херсон, Україна*

Розглянуто погляди видатного українського просвітника і педагога Олександра Яковича Кониського на сутність, зміст і засоби громадянського виховання української молоді за умов складних і важливих суспільно-громадських змін другої половини XIX ст.

Ключові слова: громадянське виховання, національна свідомість, українознавство, сутність, зміст, засоби громадянського виховання.

Період другої половини XIX століття – це доба надзвичайно складних і важливих суспільно-громадських змін, як деструктивних, так і позитивно ціннісних (скасування кріпосного права, реформи у громадсько-адміністративних сферах), які зумовили демократизацію усіх ланок етножиття України. Це час національно-культурного піднесення, коли ідея відродження української нації захопила більшість представників передової громадськості України. Відомо дослідниця Л. Вовк зазначає, що у другій половині XIX ст. “національний феномен став володарем думок педагогічної інтелігенції. Він поширювався через перші видання для народу, через прогресивну професуру, студентство, вчителів, які читали лекції в народних аудиторіях” [1, с.15].

Легітимний статус українського народу лише як інтегральної частини російської спільноти зумовив значне прагнення передової частини українського суспільства до збереження національної ідентичності та української ментальності.

Процес відродження української нації видатні громадські діячі та просвітники другої половини XIX століття нерозривно пов'язували зі становленням громадянського суспільства в Україні. Вони акцентували на потребі трансформації самосвідомості й світоглядних орієнтацій рідного народу, зазначали про необхідність громадянського виховання молодого покоління. Над вирішенням цієї проблеми працювали такі відомі українські педагогічні та громадські діячі, як М. Костомаров, П. Куліш, М. Драгоманов, В. Антонович, П. Чубинський, І. Франко, Б. Грінченко, О. Кониський. Питання громадянського виховання часто порушував у своїх науково-педагогічних працях Олександр Кониський (1836–1900). Він є автором

багатьох оригінальних праць з історії освіти та культури, літературознавства, дидактики, теорії і практики виховання, вищої школи тощо.

Діяльність О. Кониського як невтомного речника національного відродження України, як громадівця-патріота, педагога та просвітника, талановитого науковця, видатного громадського діяча, літератора високо цінували його сучасники, однодумці, учні, дослідники життя і творчості (О. Авдікович, М. Грушевський, С. Єфремов, О. Огоновський, І. Франко, О. Барвінський, М. Возняк, К. Студинський, Є. Чикаленко, П. Хропко).

Зазначаючи про О. Кониського у праці “Історія українського письменства”, С. Єфремов зауважував, що “...поза українськими справами не можна було уявити цієї людини... Такими людьми, як Кониський, найбільше держалась українська справа під той складний час, коли навіть голосу українського не чути було, вони були не тільки робітниками, а немов прапорами цілої епохи” [2, с. 261].

О. Кониський, як щирий патріот, як відданий син свого народу, у своїх працях багато уваги приділяв проблемі громадянського виховання співвітчизників. Цей аспект багатогранної науково-педагогічної спадщини відомого просвітника є недостатньо вивченим на сучасному етапі розвитку історії педагогіки, що дає нам підстави стверджувати про його актуальність.

Ми ставили за мету визначити сутність та зміст громадянського виховання як одного з adeptів науково-педагогічного доробку О. Кониського.

Просвітник був глибоко переконаний, що виховання гідного громадянина України повинно бути спрямоване передусім на формування у молоді почуття патріотизму, любові до Батьківщини, до рідного народу. До цього питання О. Кониський звертався у працях “Український націоналізм”, “Відчити з історії русько-українського письменства”, “Потреба морального виховання” та ін. Вивчення його спадщини дає змогу зробити висновок, що педагог був впевнений, що лише формування національної свідомості українського етносу, в основі якої не тільки визнання цінності духовних та культурно-ідентифікуючих рис свого народу, а й прагнення до їх постійного захисту, збереження, збагачення в найскладніших соціально-історичних умовах другої половини XIX століття, повинно стати основою громадянського виховання в Україні. Становлення повноцінної і глибоко духовної особистості неможливе без засвоєння національних і загальнолюдських культурних цінностей, без виховання великої любові й відданості Батьківщині, без усвідомлення міцного зв’язку з рідним народом, з його мовою і культурою. Формування цих рис особистості неможливе без впровадження національної системи виховання.

О. Кониський процес громадянського виховання розглядав як взаємозв’язок і взаємозумовленість діяльності всіх виховних структур: сім’ї, школи, громадських і соціальних інституцій [3; 5; 6]. Просвітник акцентував,

що саме сім'я, батьки є першоосновою громадянського виховання молодого покоління українців.

Характер спілкування у родині та спосіб її життя є домінуючим у визначенні перших звичок дитини, від яких значною мірою залежатиме її майбутня поведінка і формування життєвих цінностей. Традиції сім'ї формують уявлення про людську гідність, честь, людяність, добродієність, шляхетність, справедливість; саме сім'я залучає дитину до засвоєння матеріальних і духовних цінностей рідного народу і широкого людського досвіду; сім'я започатковує формування людини-патріота з високими моральними і духовними рисами, розвиває почуття відданості інтересам рідної країни.

Такий процес розвитку громадянськості повинен органічно продовжуватися і в навчальному закладі. О. Кониський зауважував, що процес громадянського виховання великою мірою зумовлений змістом тих освітніх предметів, які сприяють оволодінню знань про рідний народ і батьківщину.

Просвітник зазначав, що особливу роль у формуванні громадянської зрілості молодого покоління відіграють предмети українознавчого циклу: рідна мова, історія, географія, краєзнавство, рідна література, етнографія тощо.

„За основу ми повинні взяти рідну мову. Я хотів би, щоб у нас по школах звертали більшу увагу на все рідне в історії, географії щоб адміністрація і педагоги середніх шкіл звертали більше уваги на знання гімназистами рідного краю, рідної літератури, етнографії,” – писав О. Кониський [6, с. 147].

Центральним, найголовнішим предметом навчання, що синтезує всі інші дисципліни, за глибоким переконанням просвітника, є рідна мова як один із найдієвіших засобів громадянського виховання молодого покоління, залучення його до надбань української та світової культури.

Мову українського народу О. Кониський вважав великим культурним надбанням усієї нації, оскільки саме вона є тим дієвим засобом, що допоможе молодому поколінню глибше пізнати ментальність рідного народу, його традиції, звичаї, його багату культуру, в яких закладено стійкі орієнтири формування рис національного характеру: працелюбності, милосердя, мужності, вірності слову, любові до рідної землі. Материнська мова, на думку вченого, є душею народу, природним втіленням його найглибших думок, вона інтегрує в собі духовно-моральні цінності, розум і естетичні надбання, бажання і мрії цілої нації, а також з'єднує між собою покоління різних часових вимірів [5, с. 6]. Рідна мова нерозривно пов'язана із самосвідомістю народу, його внутрішньою життєстверджувальною силою.

Рівень розвитку мови – найдорожчого національного скарбу – відображає рівень духовного й культурного розвитку цілого народу.

Просвітник стверджував, що знати, берегти, примножувати знання мови є обов'язком кожного національно свідомого, освіченого, культурного громадянина [5, с. 6].

Як педагог-практик О. Кониський визнавав великий виховний потенціал і інших навчальних предметів, вивчення яких забезпечить пізнання і розуміння ментальності рідного народу, його національної ідентичності, оволодіння культурними надбаннями. Це передусім українська література та історія. Роль і місце національної літератури у процесі громадянського виховання найяскравіше висвітлено у праці О. Кониського “Відчити з історії русько-українського письменства XIX століття”. Просвітник писав, що на шкалі національно-культурних цінностей художня література посідає пріоритетне, домінантне місце, “...одним з міцних і вірних способів допомогти піднятю народного життя є письменство на народній мові” [4, с. 12]. Він вимагав, щоб літературні твори українського письменства вивчали в навчальних закладах. Адже саме завдяки вивченню художньої літератури маленька людина вже з перших кроків у світі знань засвоює здобутки художньо-образного слова, елементи ментальної моральності, неписані закони людського суспільства, які є основою формування її громадянських почуттів, патріотизму, відчуття співпричетності до історії і культури свого народу, людської цивілізації загалом.

Великого значення у формуванні гідного громадянина України надавав О. Кониський вивченню історії свого народу, історичній освіті. Такий погляд не був спонтанним у духовній спадщині визначного просвітника. Глибоке знання реалій соціокультурного життя другої половини XIX ст. давало О. Кониському право стверджувати, що саме низький рівень історичної освіти в Україні зумовлював такі негативні риси культурного буття нації, як відсутність національної свідомості, моральна нестійкість та недостатня глибина аксіологічних переконань українців. “А хто – ж не тямить, яка серед Русинів занадто мала історична освіта. Через те і національна свідомість і національне чуття не вельми міцні, через те і ренегатство серед Русинів, треба признатися прокидається може частіше ніж де інде!” [5, с. 7].

Введення в систему національної освіти, у програми всіх навчальних закладів історії України як навчального предмета, на думку О. Кониського, дає майбутнім громадянам України не тільки пізнання минулого Вітчизни, її героїчної спадщини, а й формує у них відчуття гордості за свій народ, почуття національної гідності як базисних рис громадянського виховання.

Учений глибоко переконаний, що історію рідної землі повинні досконало знати всі українці. І зміст навчання, і його методи повинні бути спрямовані на осягнення славного минулого Батьківщини, на розкриття його

значення в культурно-духовній ідентифікації української нації в поліісторичному світовому середовищі. Глибокі історичні знання – це насамперед боротьба проти культурного безпам'ятства нації, це базис формування її національно-світоглядного плюралізму, що дає кожному представникові національної спільноти і бажання боротися з бездуховністю сьогодення, й оптимістичну віру в майбутнє. “Знати історію – не значить знати сухі факти та хронологію, знати історію – значить тямити дух минулого, зрозуміти его силу і вагу задля сучасного і задля будучини”, – зазначав О. Кониський [5, с. 5].

Педагог виступав з вимогою безперервної історичної освіти, починаючи з елементарної (початкової) школи і завершуючи університетською освітою. Вітчизняна історія повинна стати обов'язковою дисципліною гімназичного курсу, і завершувати історичну освіту повинні університети, обов'язковою умовою функціонування яких є наявність кафедр історії [5, с. 7]. Саме така організація вивчення історії у вітчизняній школі допоможе учнівській молоді досягнути силу духу нації, процес і перспективи її розвитку, усвідомити причини суспільних змін, взаємозумовленість подій минулого та їх вплив на сучасне і майбутнє рідної країни. Педагог упевнений, що таке пізнання історії своєї Батьківщини формує у молодого покоління любов до рідної землі, прагнення зробити свій внесок у примноження здобутків свого народу, а також виховує почуття національної солідарності, формування якого, на думку О. Кониського, є важливою рушійною силою громадянського виховання взагалі: „Освіта історична виховує між людьми чуття солідарності, те чуття, без котрого і цивілізація, і поступ – будуть самі лишень слова, слова, слова! Солідарність між людьми, яко добуток свідомості і минулого і власних національних інтересів, нівечить між людьми егоїзм – се найперше гальмо людського щастя. У кого виховане чуття і потреба солідарності, той усі свої вчинки справляє на стежку громадського добра і вони надають йому геть більш гаразду духовного, морального, аніж задоволення яких-будь егоїстичних інтересів” [5, с. 6]. Сформоване почуття солідарності спонукає індивіда турбуватися за долю своєї країни, переймаючись насамперед громадськими інтересами і підпорядковуючи їм власні.

Отже, провідним чинником розвитку нації, досягнення нею високого цивілізаційного рівня О. Кониський вважав громадянське виховання, що здійснюється у сім'ї, школі, соціальних інституціях. Воно повинно бути спрямоване на формування гідного громадянина України з чіткою системою позитивно-ціннісних рис характеру, неіндиферентної до проявів соціальної байдужості й бездуховності.

1. *Вовк Л.* Громадсько-педагогічне сподвижництво в Україні (етапи і особливості). К., 1997.
2. *Єфремов С.* Історія українського письменства. 4-те вид. Київ; Ляйпціг, 1919. Т. 2.
3. *Кониський О.* Український націоналізм // Правда. 1875. С. 566–574.
4. *Кониський О.* Відчити з історії русько-українського письменства // Світ. 1881. С. 11–12; 28–29; 145–147; 167–169; 239–241.
5. *Кониський О.* Потреба історичного знання // Правда. 1889. С. 4–7.
6. *Кониський О.* Потреба морального виховання // Правда. 1888. № 3. С. 147–148.
7. *Кониський О.* Просвещение в Галицкой Русі // Русская мысль. С. 20–41.

YOUTH CIVIC EDUCATION IN A. KONYS'KY PEDAGOGICAL RESEARCH

Hanna Bielan

*Kherson State Pedagogical University
40 rokiv Zhovtnia Str., 27, UA – 73000, Kherson, Ukraine*

The article studies the views of outstanding scholar and educator Alexander Konys'kyon the essence, contents and means of Ukrainian youth civic education in the circumstances of difficult and important social transformations in the second part of the 19th century.

Key words: civic education, national consciousness, Ukrainian studies, essence, contents and means of the civic education.

Стаття надійшла до редколегії 20.10.2005
Прийнята до друку 29.05.2006